

64

**Śląskie
Sprawozdania
Archeologiczne**

**Uniwersytet Wrocławski
Instytut Archeologii**

GRÓD W DOBROMIERZU – PRÓBA REKONSTRUKCJI STRONGHOLD IN DOBROMIERZ – ATTEMPT OF RECONSTRUCTION

Maciej Małachowicz¹, Anna Małachowicz²

Wydział Architektury, Politechnika Wrocławska, Wybrzeże Wyspiańskiego 27, 50–370 Wrocław

¹ e-mail mmalachowicz@interia.pl

² ORCID ID 0000-0002-3954-1600

Abstract: In 2018, at the request of the Dobromierz Commune, we made an attempt to create a project of an archaeological exhibition in the stronghold together with a partial reconstruction of the complex. The article presents the results of the re-analysis of discovered relics using architectural research methods. The result is a reconstruction in the form of a drawing of the likely architecture of the establishment. According to the authors, an attempt to show the elements that have not been preserved allows us to expand our knowledge about the forms of reconstructed buildings and verify the existing reconstructions.

Keywords: exposure, the stronghold, archaeology

W 2018 r., po przeszło 35 latach od zakończenia przez profesora Józefa Kaźmierczyka prac badawczych grodziska w Dobromierzu¹, podjęliśmy się na zlecenie Gminy Dobromierz stworzenia projektu ekspozycji archeologicznej na terenie grodziska wraz z częściową rekonstrukcją zespołu grodowego.

W Polsce analogiczne skanseny, służące zarówno celom naukowym, jak i popularyzatorskim, były tworzone na terenach stanowisk archeologicznych oraz poza nimi. Zespoły o podobnym charakterze powstały m.in. w: Biskupinie, Będkowicach, Wrocławiu–Partynicach, Tumie pod Łęczycą, Choinie–Hordyszczu, Sławkowie pod Puckiem oraz na Wolinie (Skansen Słowian i Wikingów na wyspie Ostrowie). Poza granicami Polski można wymienić podobne skanseny w Chotěbuzu–Podborze, Modrej koło Velehradu i w Turnau w Dolnej Austrii.

Uzyskanie wiarygodnego efektu wymagało, na etapie prac przedprojektowych, ponownej interpretacji odkrytych w Dobromierzu reliktyw. Zabudowa grodu doczekała się już kilku wcześniejszych rysunkowych rekonstrukcji (ryc. 1)². Konieczność przygotowania realnego projektu wymagała jednak pełniejszej i szczegółowej analizy materiałów archeologicznych, odkrytych w grodzie w Dobromierzu i innych podobnych stanowiskach.

Analizie poddano zarówno udokumentowane relikty, jak i dotychczasowe rysunkowe próby rekonstrukcji. Było to możliwe dzięki publikacjom profesora Kaźmierczyka oraz starannej i wielodyscyplinarnej dokumentacji prac badawczych.

¹ Prace wykopaliskowe były prowadzone w latach 1976–1978 przez zespół badawczy pod kierunkiem prof. Józefa Kaźmierczyka i dr Barbary Czerskiej.

² Rysunkowe próby rekonstrukcji przestrzennej grodu i jego elementów były wykonywane wariantowo. Część z nich została opublikowana (Kaźmierczyk 1983; Jaworski 2005).

OBIEKTY GRODU W DOBROMIERZU – ANALIZA ODNALEZIONYCH, HISTORYCZNYCH KONSTRUKCJI I ICH ROZWIĄZAŃ FUNKcjONALNO-PRZESTRZENNYCH

Wzniesiony w IX w. gród w Dobromierzu stanowi najlepiej zachowany i przebadany element pierwotnie dwuczłonowego zespołu obronno-mieszkalnego, złożonego z grodu i podgrodzia.

W trakcie badań archeologicznych w latach 1976–1978 (Kaźmierczyk 1983) przebadano ok. 10% kubatury wału oraz ok. 90% powierzchni majdanu.

Gród otoczony był wałem ziemnym umocnionym konstrukcją drewnianą, licowanym murem z łamanego płytowo zieleńca grubości ok. 0,8–1,4 m, układanego na glinie horyzontalnie, warstwowo, bez warstw wyrównawczych. Brama grodowa odnaleziona została w północno-wschodniej części obwodu. Od południa do obwałowania grodu przylegało znacznie większe, również umocnione podgrodzie³.

Zabudowa w obrębie grodu składała się z dużego budynku o zewnętrznych wymiarach rzutu ok. 9,7/9,5 m, wspartego na 9 drewnianych słupach, osadzonych w gniazdach wykutych w skalnym podłożu. Był on usytuowany naprzeciwko zewnętrznej bramy grodowej. Towarzyszył mu ciąg dostawianych szeregowo, niewielkich, jednoizbowych, prostokątnych domków o wymiarach od 4,7/5,2 do 3,8/4,7 m tworzących

³ Teren podgrodzia nie był badany. Pokrywa się z rozległym wzgórzem zajęтым obecnie przez średniowieczny kościół i cmentarz. Śladem jego obwałowania mogą być znajdujące na powierzchni odłamki zieleńca.

południowe zamknięcie majdanu. W dużym budynku nie odnaleziono paleniska⁴.

Nie odkryto też na terenie majdanu studni lub cysterny (może znajdowała się przy wale?).

Brak również rozpoznanego połączenia komunikacyjnego z podgroziem, które może się znajdować w nieprzebadanym, północno-wschodnim odcinku wału.

KONSTRUKCJE DREWNIANO-ZIEMNE I KAMIENNE OBWODU WAŁU

W obwałowaniu i szyi bramnej – mur z łamanego płytowo zieleńca, grubości ok. 0,8–1,4 m lub oblicówka na glinie układane horyzontalnie, warstwowo, bez warstw wyrównawczych.

Brama grodowa

W dolnej kondygnacji przejazdu wieży i szyi bramnej wykonano mur z łamanego płytowo zieleńca, grubości ok. 0,8–1,4 m. Na jej rzut składała się czworoboczna kamienna komora przyziemia wieży i węższa, również kamienna szyja przedsionka. Takie wypróbowane rozwiązanie stosowano w zespołach obronnych od czasów prehistorycznych aż po okres nowożytny.

Poprzeczna, pionowa przerwa o szerokości ok. 30 cm, między murami oblicówki, służyła prawdopodobnie do blokowania przejazdu na wypadek bezpośredniego zagrożenia. Niemal identyczne rozwiązania konstrukcyjne występowały w bramie grodu w Granicznej i w Gilowie (Kaźmierczyk 1983, 197; Jaworski 2005, 122).

Górna partia wieży bramnej rekonstruowana jest jako drewniana, o konstrukcji zrębowo-łatkowej lub sochowej. Posiadała ponad przejazdem bramnym przynajmniej jedną kondygnację. Prawdopodobnie kryta była dwuspadowym dachem. Wieża mogła mieć zadaszenie, ale nie wymagała ocieplenia.

Pokrycie dachu stanowił zapewne gont lub brusy, łatwiejsze do zabezpieczenia przed ogniem.

Wrota komory były dwuskrzydłowe, otwierane do wewnątrz, zbudowane z 2–3 warstw brusów lub dartych desek, obracane na biegunach, osadzonych w belkach nadproża i w progu (podobnie jak wrota odnalezione w Biskupinie), zamykane zasuwaną lub obrotową belką.

Obustronna przerwa w obwodowym murze komory służyła prawdopodobnie do blokowania wrót belkami. Zewnętrzne, dwuskrzydłowe wrota, osadzone również na biegunach, znajdowały się na zakończeniu szyi. Nad wrotami musiała istnieć przynajmniej pozioma belka z gniazdami na górne trzpienie okrągłych belek biegunów. Nad nimi przypuszczalnie znajdował się drewniany chodnik bojowy. Obwód szyi bramnej zwieńczony był prawdopodobnie drewnianą, blakowaną palisadą.

Wysunięte stanowiska obronne, usytuowane na szyi bramnej, pozwalały na obronę zatokową i flankowy ostrzał wzdłuż ściany wału.

Wał

Wał zachował się w dolnych partiach. Zachowana obecnie wysokość reliktów wału nie przekracza 2,15 m. W trakcie badań

⁴ Relikty paleniska, odnalezione w południowo-zachodnim narożniku budynku, pochodziły z późniejszego okresu po jego zniwelowaniu.

udokumentowano szczegółowo formę i konstrukcję dolnych partii obwałowań (Kaźmierczyk 1983, 166–200).

Szerokość wału u podstawy wynosiła 4,2–6,3 m, a szacowana wysokość wału wynosiła 2,3–3,2 m.

Na całej długości drewniano-ziemny wał posiadał zewnętrzne oblicówki kamienne z łamanego płytowo zieleńca, pochodzącego z wyrobisk w okolicach wsi Jaskulin i Sady Górne. Kamienie oblicówki, określane jako suchy mur, układano na glinie. Powiązane były od wewnątrz z wałem osadzoną w calcu lub bezpośrednio na nim drewnianą ramą.

Lico osłaniającego wał suchego muru było nieznacznie ukośne, zwężające się ku górze.

Regularne płytki łamanego kamienia układano płasko z nieznacznym spadkiem w kierunku wnętrza wału. Materiał skalny był wstępnie obrabiany i dobierany pod względem wielkości.

W dolnej partii oblicówki znajdowały się większe bloczki o wymiarach w licu do ok. 20/50 cm. Powyżej stosowano płytki o mniejszych rozmiarach. Szczeliny pomiędzy kamieniami były wypełnione gliną. Sposobem na zabezpieczenie glinianych spoin było ich spiekanie przez krótkotrwałe opalanie wierzchniej powierzchni kamiennej licówki. Efektem było m.in. zaróżowienie spoin.

Wkop fundamentowy, wykonany do litej skały, miał głębokość 0,1–0,6 m. Na prostych odcinkach wału, w celu związania oblicówki z wałem, na calcu układana była drewniana rama z belek dębowych.

Wał posiadał we wnętrzu niezależną konstrukcję rusztową z ułożonych podłużnie i poprzecznie bierwion. Końcówki belek poprzecznych nakrywano dużymi płytami kamiennymi o wysokości ok. 50 cm i długości ok. 50–70 cm. Belki podłużne o średnicy ok. 5 cm miały długości do 2,0 m. Stwierdzono użycie drewna dębowego, jodły, buka, klonu i grabu. Jądro drewniano-ziemnego wału usypano z piasku i żwiru. Od strony wnętrza u podstawy wału powstała ława o wymiarach ok. 0,3/0,9 m wykonana ze żwiru, wzmocniona poprzecznymi bierwionami i oblepiona warstwą 25 cm gliny.

Powyżej lekko skośne lico wału oraz jego korona zostały obłożone grubą, dochodzącą do 90 cm warstwą gliny.

W sąsiedztwie bramy, po stronie wschodniej lico wewnętrzne było (u podstawy) zabezpieczone pionowo wbitymi palami oblepionymi wypaloną gliną. Mogło się to wiązać z konstrukcją wejścia na koronę wału. W Dobromierzu odnotowano 3 warianty konstrukcji oblicówek wału.

Wariant I występował na prostych odcinkach wału, na styku z terenem płaskim lub nieznacznie opadającym (m.in. w południowo-wschodniej partii obwodu grodu).

Wariant II związany był ze znacznymi stromiznami otaczającego gród stoku (ściana południowa i północno-zachodni odcinek wału).

Wariant III wykorzystywano na zakrętach obwałowania.

Grubość posadowionej w płytkim wykopie (0,1–0,2 m) oblicówki I wariantu wynosiła od 0,8 do 0,9 m. W oblicówce związanej z wałem poprzecznymi belkami nie zastosowano belki podwalinowej.

Grubość oblicówki wynosiła 0,8/1,0–1,4 m.

W wariantcie II wewnątrz, w szerokiej na ok. 1,4 m oblicówce zastosowano dębową belkę podwalinową o średnicy do ok. 50 cm.

Wewnętrzna i zewnętrzna warstwa kamieni oblicówki były wzajemnie zazębione.

Podwaliny były spięte belkami poprzecznymi o grubości ok. 20 cm, rozstawionymi co 0,4–0,8 m (ściana południowa). Na odcinku północno-zachodnim podwaliny i zazębione z nimi, tworzące ramy rusztu belki poprzeczne miały średnice ok. 20–30 cm.

Wariant III występował na załamaniach i narożnikach wału. Nie zastosowano tu drewnianej ramy konstrukcyjnej. Wał posadowiono w szerokim wykopie o głębokości ok. 0,4 m.

Oblicówka w postaci suchego muru o szerokości ok. 1,2 m, posadowiona na fundamencie wpuszczonym częściowo w litą skałę, osłaniała wał o drewniano-ziemnej konstrukcji rusztowej.

Najgrubsza warstwa oblicówki występowała na południowym stoku o największej stromiznie, przy bramie grodowej. Na niektórych odcinkach w szerokiej warstwie oblicówki były ukryte belki wzdłużne. Belki podwalinowe ułożone w oblicówce miały ok. 50 cm średnicy.

Powyżej mogły mieć mniejszą średnicę. Belki (bierwiona) poprzeczne, spinające konstrukcję oblicówki zewnętrznej wału miały ok. 20 cm średnicy i ułożone były co 0,4–0,8 m.

Problem wymagający rozstrzygnięcia stanowi sposób zakończenia kamiennego muru – oblicówki.

Ze względu na konieczność odprowadzenia wody opadowej najwłaściwszym rozwiązaniem jest skos w kierunku zewnętrznym.

Skos wydaje się też najwłaściwszym miejscem umieszczenia ukośnych belek zabezpieczającego przed szturmem ostrokołu.

Elementy te mogły być powiązane z belkami wewnątrz muru oblicówki lub słupami wieńczącego wał, osłaniającego obrońców grodu, drewnianego częstokołu.

W grodzie w Witostowicach wewnętrzną skarpę wału zabezpieczała drewniana, palisadowa ściana (Jaworski 2005).

Niezachowana górna partia wału z wybrukowanym kamieniami lub drewnianym pomostem, chodnikiem bojowym musiała być zabezpieczona od zewnątrz drewnianą osłoną – przedpiersiem. Proponowane w rozmaitych rekonstrukcjach rozwiązania przedstawiają przeważnie blankowane, drewniane ściany przedpiersia o konstrukcji sumikowo-łatkowej lub w formie palisady, a także niekiedy usytuowanego u podnóża wału ukośnego częstokołu.

W znanych z historycznej ikonografii, średniowiecznych i nowożytnych rozwiązaniach występują jednak wyłącznie zastrzone na końcach palisady (pionowe) i przeciwszturkowe ostrokoły (ukośne). Tego typu konstrukcje były łatwiejsze do wykonania i znacznie trudniejsze do sforsowania.

Na niektórych rysunkach palisada jest wzmocniona plecionką.

Kamienna oblicówka zewnętrznej skarpy wału i brak odnalezionych u podnóża wału pozostałości po ukośnych słupach częstokołu ogranicza możliwość ewentualnego jego użycia jedynie w górnej partii obwałowania, powyżej kamiennej oblicówki w sposób przedstawiony w średniowiecznym manuskrypcie *Res Tormentaria* (Bogdanowski 2000, 33–43, ryc. 4).

ZABUDOWA MAJDANU GRODU

Dwór

Na terenie grodu zostały odsłonięte relikty dużego, nietypowego budynku. Duże budynki, określane jako halowe, związane z funkcjami rezydencjonalnymi, zostały odkryte m.in. w: Mikulčicach, Břecławiu-Pohansku, Lubomi, Chodliku, Starej Kouřimi i aż trzy obiekty w Stargardzie-Oldenburgu (Jaworski 2005, 34–47, ryc. 4–16). Rozplanowanie obiektu w Dobromierzu nie posiada jednak analogii w budowlach rozpoznanych dotychczas na innych stanowiskach archeologicznych. Pewnych podobieństw można się dopatrzeć w budowli II odnalezionej w Stargardzie-Oldenburgu (Jaworski 2005, 35, ryc. 4). Słupowa konstrukcja tego obiektu może wskazywać, w przeciwieństwie do budynków I i III, na istnienie po obu stronach nie otwartych podcieni, ale osłoniętych kondygnacji – antresol, flankujących wysokie wnętrza główne.

Odnalezione w Dobromierzu relikty wielkiego budynku o powierzchni ok. 92 m² usytuowane były naprzeciw bramy grodowej⁵. Wielkość i lokalizacja nadawały mu reprezentacyjny charakter⁶. Pozwalały również na jego wykorzystanie dla celów obserwacyjno-obronnych.

W kamiennym podłożu posadzki budynku „dworu” zostały odnalezione gniazda po słupach ustawionych w rzędach na jego obu osiach (ryc. 1). Słupy mogły być połączone na wcięcie, analogicznie do konstrukcji odnalezionych na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu (Kaźmierczyk 1991, 67).

Brak słupów w zewnętrznych narożnikach budynku wskazuje na istnienie w tych miejscach wzmocnionych, ułożonych na zrąb końcówek belek konstrukcji zrębowej. Zewnętrzne słupy, wzmacniające konstrukcję ścian obwodowych, musiały być spięte poziomymi płatwiami z narożnikami. Słupy wewnętrzne o średnicy 40 cm, osadzone w gniazdach w skalnym podłożu były zbyt grube na pełnienie wyłącznie funkcji dzielenia wnętrza.

Można założyć istnienie stropu antresoli, przylegających do zrębowych ścian oraz wysokiego wnętrza w centralnej części budynku. Strop antresoli mógł być wykonany z belek obustronnie łupanych z wypełnieniem poprzeczkami z dartych szczap i dranic oraz gliny⁷.

Na antresolę prowadziły drabiny. Dodatkowo możliwe jest istnienie drabiny dochodzącej aż do poziomu pomostu w górnej części poddasza, który pozwalał na obserwację przedpoła grodu, a także na jego obronę. Aby to umożliwić, stromy, czterospadowy dach powinien przejść, w części centralnej, w dwuspadowy z otworami strzelnic i wentylacji. Krokwie wykonano zapewne z drągów lub okrągłaków z hakami lub końcówkami wysuniętymi poza kalenicę.

⁵ Kaźmierczyk sugerował, że obiekt mógł pełnić funkcje gospodarcze. (Kaźmierczyk 1983, 203). Na brak mieszkalnej funkcji wskazywał fakt, że w obiekcie nie odnaleziono współczesnego mu paleniska. Pierwszy uznał funkcję budynku za rezydencjonalną Krzysztof Jaworski (Jaworski 2005, 33–47).

⁶ Na rezydencjonalny i obronny charakter budynku może pośrednio wskazywać również jego zniszczenie wraz z bramą grodową oraz niwelacja obiektu po zdobyciu grodu prawdopodobnie przez Czechów na początku X w.

⁷ Takie wypełnienie zastosowane zostało jeszcze w pocz. XIV w. w stropach wieży w Siedlęcinie.

Możliwe było również wykorzystanie w partii łączenia konstrukcji plecionkowej. Dach kryty był prawdopodobnie słomianą strzechą lub trzciną. Wokół obwodu ścian posiadał prawdopodobnie wysunięty okap. Wysunięcie okapu poświadczane jest zachowaniem odsadzki pomiędzy wschodnią ścianą dworu i zachodnią, szczytową ścianą zespołu towarzyszących mu budynków.

Ściany obwodowe, zewnętrzne wykonane były w konstrukcji zrębowej.

Główne wejście, prowadzące z dworu na majdan, istniało prawdopodobnie w ścianie zachodniej.

Drzwi jednoskrzydłowe, wycięte z pojedynczej, szerokiej deski (przypuszczalnie dębowej lub topolowej) usztywnione było jednym lub dwoma spągami, biegunowe (końcówki wycięte na górze i dole skrzydła, osadzone w drewnianej futrynie łączonej na pionowe wpusty, zamykane na skobel lub drewnianą zasuwę (Kaźmierczyk 1991, 140, 141; Legendziewicz 2001, 22–24; Piekalski 2018, 256–257).

Możliwe jest istnienie drugiego wejścia związanego z komunikacją z podgrodzem od strony południowej.

Chaty

Cztery prostokątne w rzucie budynki o konstrukcji zrębowej ustawione były szeregowo.

Do budowy użyto pni okrągłych lub dartych belek o przekroju prostokątnym⁸. Pustą przestrzeń między dostawianymi ścianami poprzecznymi wypełniano kamieniami.

Chaty wznoszono sukcesywnie, prawdopodobnie już po wybudowaniu dworu.

Świadczą o tym:

- palenisko na majdanie, znajdujące się w odległości ok. 2,8 m od ściany chaty nr 2 (do wybudowania tej chaty konieczna była likwidacja paleniska),
- regularne odstępy (ok. 20 cm) pomiędzy podwójnymi ścianami poprzecznymi chat, związane z końcówkami belek konstrukcji zrębowej w narożnikach dostawianych budynków (zbędne przy jednoczesnej realizacji chat),
- nierówny odstęp pomiędzy ścianą dworu i chaty nr 1 związany z okapem pokrycia dachowego dworu (nierówność mogło wymusić wcześniejsze ustawienie bryły dworu oraz konieczność dostosowania rozmieszczenia ciągu chat do wewnętrznej skarpy wału).

Układ stromych, dwuspadowych dachów krytych strzechą lub trzciną był prawdopodobnie kalenicowy. Tylko taki układ zabezpieczał chaty przed zalewaniem wodą i gniciem strzechy i ścian⁹.

Krokwie wykonane były z okrągłaków z hakami lub końcówkami wysuniętymi poza kalenicę (Kopkowicz 1958, 6–8; Piekalski 2018, 220).

Możliwe, że wykorzystano też w partii łączenia konstrukcję plecionkową.

Konstrukcja ścian była zrębowa. Wypełnienie trójkątnych szczytów mogło być wykonane z plecionki z pozostawieniem w górnej części otworów dymowych. Od strony majdanu zlokalizowane były wejścia zamykane jednoskrzydłowymi drzwiami, ustawione naprzemiennie z paleniskami.

Na istnienie konstrukcji zrębowej czterech, sukcesywnie dostawianych chat wskazuje ok. 20 cm odstęp na wysunięte końcówki belek w połączonych na zrąb narożnikach pomiędzy podwójnymi ścianami poprzecznymi. Układ szeregowo ustawionych chat wskazuje jednoznacznie na kalenicowy układ prawdopodobnie sochowej konstrukcji dachu. Pokrycie dachu stanowiła strzecha. Próba przedstawienia zespołu szczytowych domków tworzy więcej problemów (ryc. 1). Wymaga wykonania dobrze zaizolowanych koszy odwodnień pomiędzy poszczególnymi chatami oraz pomiędzy budynkiem pierwszej chaty i dworu. Dodatkowo ich zróżnicowana długość zmusza do stosowania zmiennej wysokości lub stromizn dachów. Wentylacji i oddymieniu mogły służyć otwory w szczytowych partiach chat. Mogły się tam znajdować również ażurowe przegrody z plecionki¹⁰. W chatach istniało wypełnienie z łamanego kamienia, o grubości ok. 20 cm, ułożone pomiędzy ścianami poprzecznymi poszczególnych budynków, oraz kamienna oblicówka (prawdopodobnie tylko cokołowa) ścian zewnętrznych chat. W zrębowych ścianach istniały szczelinowe okna i pojedyncze, niskie otwory wejściowe.

Materiał budowlany

Użyty materiał skalny stanowiły różnej wielkości bryły z łamanego płytowo zieleńca, pochodzącego z wyrobisk w okolicach wsi Jaskulin i Sady Górne. W trakcie badań zostały też rozpoznane rodzaje drewna występujące w konstrukcjach grodu. Były wśród nich: dębina, jawor, jodła, buk, klon, grab i wierzba oraz wiklina (na plecionkę). Rozpoznano również gatunki takie jak: czeremcha zwyczajna, olsza szara lub czarna, olsza zielona, trzmielina pospolita, brzoza, wiśnia ptasia lub pospolita i topola. Były one znajdowane sporadycznie i prawdopodobnie niewykorzystywane w elementach konstrukcji.

Drzwi

Nie odnaleziono reliktyw skrzydeł drzwiowych. Możliwe jest jednak ich rekonstruowanie na podstawie zachowanych, analogicznych zabytków.

Jednoskrzydłowe drzwi tradycyjnie wykonywane były z pojedynczej deski (dąb, topola) i usztywnione spągami. Ich wysokość nie przekraczała 1,2–1,5 m. Obracane były na tzw. biegunach. Posiadały wypuszczone pionowe końcówki wycięte na skraju górnej i dolnej krawędzi deski. Drzwi osadzano w masywnej, drewnianej futrynie z wysokim, belkowym progiem, łączonej na pionowe wpusty. Zamykane były na skobel lub zasuwę.

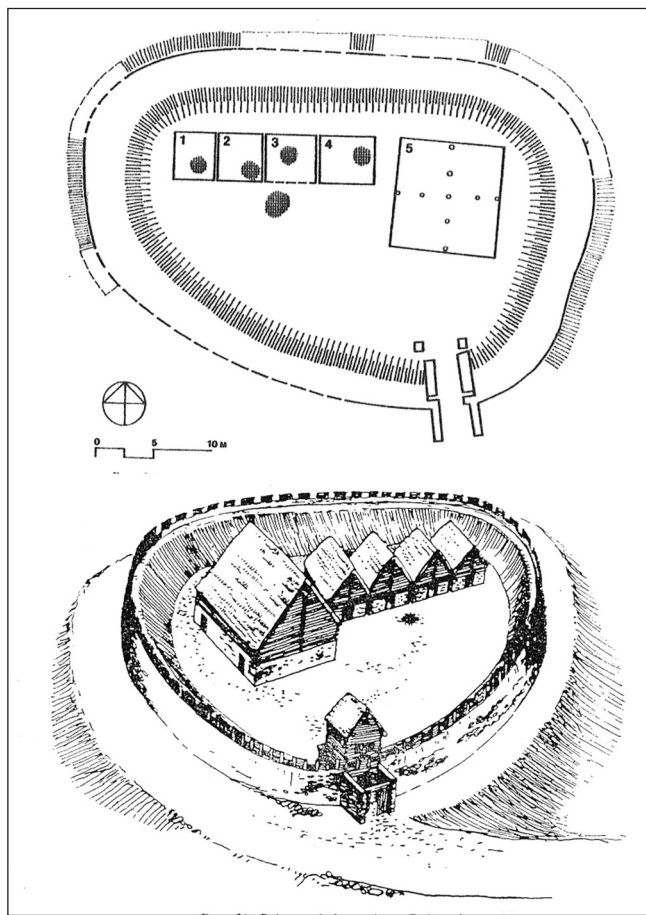
Wrota bramy grodowej

Dwuskrzydłowe wrota złożone z 2–3 warstw brusów lub dartych desek, otwierane do wewnątrz i obracane na wykonanych z okrągłych pni biegunach, osadzonych w belkach

⁸ Analogicznie do nieco późniejszych konstrukcji odkrytych w badaniach archeologicznych m.in. na Ostrówku w Opolu oraz na Ostrowie Tumskim i w rejonie placu Nowy Targ we Wrocławiu

⁹ Dotychczasowe rysunkowe próby rekonstrukcji zadaszeń w układzie szczytowym (ryc. 10) wykazują zasadnicze problemy z odprowadzeniem wód opadowych i możliwością konserwacji drewnianych obiektów.

¹⁰ Używanie plecionki potwierdza fakt, że relikty konstrukcji plecionkowej zostały odkryte w kolejnej fazie odbudowanego grodu.

Ryc. 1. Dobromierz, a) rekonstrukcja grodu, plan I fazy grodu – oprac. J. Kaźmierczyk, E. Różycka-Rozpędowska, 1983 (Kaźmierczyk 1983, 201, ryc. 30, s. 240, ryc. 51)

nadproża i w progu (wrota w Biskupinie). Zamykane były zasuwaną lub obrotową belką¹¹.

Okna w ścianach o konstrukcji zrębowej były szczelino-we, wykończone drewnianymi słupkami i zabezpieczane we-wnętrznymi okiennicami.

Wyposażenie wnętrz

Posadzka wnętrz to wyrównane podłoże skalne i polepa utwardzona okrzeskami.

Urządzenia grzewcze stanowiły obudowane kamieniami, otwarte paleniska w chatach, a w budynku dworu przeznaczone na rozżarzone węgle drzewne, przenośne, ceramiczne naczynie zwane prażnicą (może to tłumaczyć brak śladów stałego paleniska w tym obiekcie). W Dobromierzu nie odnaleziono relikwów innych elementów wystroju wnętrz, jednak uzupełnieniem tych stałych elementów mogły być naczynia ceramiczne, kamienne żarna, skóry, lniane płótno, krosno tkackie, a także broń (miecze, noże, topory, włócznie, buławy, łuki, tarcze, kolczugi, hełmy). Umebłowanie stanowić mogły drewniane ławy i zydle oraz skrzynie. Interesującym wzorem innego mebla może być, odnalezione w trakcie wykopalisk na Ostrówku w Opolu, drewniane łóżko z XI w.

¹¹ Analogiczne wrota bramne zostały odnalezione w relikwach bramy grodowej w Biskupinie. Konstrukcja biegunowa stosowana była w budownictwie obronnym i ludowym aż do czasów nowożytnych.

KONCEPCJA EKSPOZYCJI ZABUDOWY GRODU W DOBROMIERZU (RYC. 2–9)

W wyniku przedstawionych analiz powstała koncepcja projektowa ekspozycji i częściowego odtworzenia grodu w Dobromierzu.

Przewidziano odtworzenie kubatur kamienno-drewnianej bramy grodowej, przyległych do niej dwóch odcinków wału, dworu, a także czterech szeregowo ustawionych chat. Północny, nieprzebadany fragment wału pozostanie w stanie nienaruszonego reliktu, choć w wyniku prac archeologicznych możliwe jest również na tym odcinku wprowadzenie zmian, np. gdyby udało się potwierdzić istnienie bramy na podgrodzie.

Założeniem projektu jest zachowanie i zabezpieczenie historycznych relikwów grodu oraz ich nadbudowanie w formach historycznych z wykorzystaniem elementów oryginalnych (np. kamienie z osuniętej oblicówki). Przewidziano wycięcie wszystkich drzew i krzewów w obrębie majdanu i wałów grodu oraz zdjęcie warstw wtórnego nasypu z powierzchni majdanu aż do poziomu bruku i relikwów posadzek dworu i chat oraz oczyszczenie z zasypu wnętrza przejazdu bramnego i relikwów zewnętrznej, kamiennej oblicówki na całym obwodzie wału. Uwzględniono też pozostawienie w celu ekspozycji na poziomie majdanu relikwów paleniska przed chatą nr 3 oraz pozostałości pochodzącego z fazy młodszej budynku nr 6 (przy bramie).

Rekonstrukcja wału (ryc. 2, 5, 7, 8, 9)

Wał w części południowej zostanie odtworzony wraz z kamienną oblicówką, drewnianą, blankowaną palisadą i często-kołem oraz drewnianym chodnikiem bojowym na koronie wału (pomost z przepołowionych okrągłaków na podwalinach). W kamiennej oblicówce wału zostaną odtworzone otwory odwodnień. Skarpy wału zostaną odarniowane. Przewidziano zabezpieczenie powierzchni skarp ziemnych siatką i gwoździami. Zachowane zabytkowe mury oblicówki zostaną wzmocnione przez iniekcje zaprawy wiążącej w spoiny oraz zabezpieczone i wyrównane w górnych warstwach. Spoiny zostaną wypełnione gliną. Mury odtwarzanej oblicówki zostaną wykonane jako warstwowe z zewnętrzną warstwą z oryginalnego lub pozyskanego z tych samych wyrobisk, płytowo łamanego kamienia (zieleńca) ułożonego w partiach lica zgodnie z odsłoniętym oryginałem. Odtwarzany mur będzie odróżniał się od oryginalnego poprzez pozostawienie pustej spoiny.

Odcinek na wschód od bramy, oprócz bezpośrednio do niej przyległego odcinka długości ok. 10–12 m, ma zostać wyeksponowany z częściowym odtworzeniem kamiennej oblicówki oraz tarasowo ułożonej ekspozycji konstrukcji wału. Na zakończeniu rekonstruowanego odcinka pokazana zostanie na kilku schodkowo odsłoniętych poziomach kamienna i drewniano-ziemna konstrukcja wału. Możliwe jest też wydzielenie w tej części miejsca, na którym zgromadzony zostanie niezbędny budulec dla potrzeb wielosezonowych pokazów historycznego wznoszenia i napraw konstrukcji wału. Niepoddawane odbudowie partie wału zostaną uporządkowane (m.in. usunięta zostanie porastająca stanowisko roślinność) i częściowo nasypane. Możliwe odsłonięcie i zabezpieczenie zachowanych

dolnych partii zewnętrznych murów kamiennej oblicówki (do wysokości ok. 1,0–1,5 m).

Odcinek od strony zachodniej zostanie odtworzony w pełnych gabarytach z kamienną oblicówką (zakłada się wykorzystanie lokalnego kamienia – zieleńca, zgodnie z zachowanymi oryginalnymi fragmentami) i częstokołem. Dzięki zaprojektowaniu wejścia na koronę będzie wykorzystywany jako taras widokowy. W tej części wału wykonane zostanie kryte przejście usprawniające ruch na obszarze grodziska.

Na koronie zachodniego odcinka wału wykonana zostanie palisada z pionowo ustawionych, zastrzonych na wierzchołku i wyciętych w prostokątne blankowania, okrągłych belek. Kamienna oblicówka zakończona zostanie kamiennym skosem i stromo pochylonymi, zastrzonymi belkami częstokołu o średnicy 20 cm. Pozostałe partie obwałowania odzyskają częściowo oblicówkę zewnętrzną i pozostaną w formie nasypu pokrytego trawiastą nawierzchnią. Przewidywane jest też ułożenie poziomej okładziny – bruku z zieleńca lub wykończenie drewnem (rekonstrukcja nawierzchni korony wału jest możliwa jedynie na podstawie materiałów porównawczych).

W koncepcji przewidziano wariantowe umieszczenie ukrytych w przestrzeni rekonstruowanego wału funkcji pomocniczych (kasa, toalety, minikawiarenka). Jako lokalizację tych pomieszczeń zaproponowano wyeksplorowany przez archeologów odcinek wału długości ok. 10 m od strony wschodniej, przy nowym przejściu, lub rekonstruowany odcinek przyległy do bramy od strony wschodniej. We współczesnej części zaplecza możliwe jest wprowadzenie konstrukcji plecionkowej nawiązującej do ścian odnalezionej półziemianki – np. jako opracowanie ścian we wnętrzu lub wykończenie od zewnątrz ścian wokół wejścia. W obu wariantach przewidziano w nowym przejściu ekspozycję konstrukcji odtworzonego przekroju wału. W zależności od przyjętej opcji przewidziano pokrycie pomieszczeń zaplecza pod wałem tzw. dachem zielonym lub belkowym podestem na podbudowie z blachy fałdowej. Wentylacja zostanie ukryta w trzech wydrążonych belkach palisady. Doświetlenie światłem dziennym zapewnią świetliki w formach współczesnych, cofnięte od krawędzi wału, aby były niewidoczne z poziomu majdanu.

Pomieszczenia będą wyposażone w instalacje elektryczną, wodno-kanalizacyjną i ogrzewanie podłogowe. Instalacja elektryczna może być także wykorzystana do podświetlenia grodu oraz wprowadzenia urządzeń dozoru (monitoringu). Na styku partii oryginalnej i nadbudowanej należy ułożyć warstwę izolacji poziomej. Nowe ściany poprzeczne można wykonać jako betonowe wylewane lub wymurować z bloczków betonowych.

Odbudowa bramy (ryc. 2, 3, 5, 8–9), dworu (ryc. 4, 5, 8, 9) i budynków mieszkalnych (ryc. 5, 6, 8, 9), zagospodarowanie majdanu (ryc. 2, 5)

Kamienno-ceglana wieża bramna służyć będzie jako reprezentacyjne wejście do grodu oraz wejście na wał. Zostanie zrekonstruowana z wykorzystaniem zachowanych partii kamiennych i nasypów ziemnych. Górna kondygnacja w konstrukcji zrębowo-słupowej wykonana zostanie z belek o średnicy 24–30 cm. Będzie posiadać zadaszony ułożonymi

poziomo dranicami lub dartymi deskami punkt widokowy w górnej kondygnacji wieży oraz odtworzone, drewniane, dwuskrzydłowe wrota na biegunach.

Rekonstrukcję dworu przewidziano z odtworzeniem jego prawdopodobnej formy zewnętrznej i układu wnętrza. 2/3 bryły dworu stanowić będzie stromy, monumentalny, dach półszczytowy. Wokół obwodu ścian pojawi się wysunięty okap. Zrębowo-słupowa konstrukcja dworu zostanie wykonana ze słupów o średnicy ok. 40 cm oraz belek ścian zrębowych – okrągłaków o średnicy 30 cm. Więźba dachowa z drągów z plecionkową konstrukcją łączenia pod strzechę. W dwóch zewnętrznych zrębowych szczytach pozostawione zostaną, zabezpieczone neutralnymi taflami szkła, otwory oddymiające. Dach będzie kryty strzechą. Stropy galerii–antresoli zaprojektowano z belek okrągłaków wypełnionych dartymi szczapami i gliną. Drzwi zostaną wykonane z pojedynczej deski topolowej na biegunach.

W budynku dworu, w przyziemiu przewidziano salę wielofunkcyjną połączoną z ekspozycją multimedialną oraz możliwością zwiedzania galerii–antresol. Elementy współczesnej infrastruktury wystawienniczej (okablowanie) zostaną schowane pod posadzką z płyt na ruszcie.

Cztery domy mieszkalne zostaną odbudowane w konstrukcji zrębowej lub zrębowo-lętkowej dostawianej addytywnie z belek o średnicy 24 cm, z zachowaniem wolnej przestrzeni pomiędzy ścianami poprzecznymi, która zostanie wypełniona zieleńcem.

Dach został zaprojektowany jako dwuspadowy, kryty strzechą, z wysuniętym okapem, podzielonym przez wysunięte końcówki konstrukcji zrębowej. Więźba dachowa zostanie wykonana z drągów z konstrukcją plecionkową łączenia pod strzechę. W górnych partiach szczytów umieszczone będą wypełnienia z plecionki.

Możliwe jest wykonanie stylizowanej nawierzchni w formie np. polepy i pozostawienie przeszkłonych lub otwartych okienek – świadków pierwotnej kamiennej nawierzchni – posadzka w chatach oczyszczona i ewentualnie wzmocniona historyczna nawierzchnia z zachowaniem pozostałości palenisk. Drzwi wycięte z pojedynczej deski (proponowane: dąb lub topola) usztywnione jednym lub dwoma spągami, biegunowe (końcówki wycięte na górze i dole skrzydła, osadzone w drewnianej futrynie łączonej na pionowe wpusty, zamykane na skobel lub drewnianą zasuwę). Okna szczelinowe z neutralnym szkleniem w postaci nowoczesnej tafli mocowanej do ściany od wewnątrz. We wnętrzu możliwa ekspozycja palenisk (odtworzone historyczne palenisko w formie ceramicznej prąznicy).

Budynki chat mogą być funkcjonalnie połączone w ciąg ekspozycyjny (przez likwidację fragmentów wewnętrznych ścian poprzecznych). Historyczne wejścia (4 sztuki) mogą być, w zależności od aranżacji ekspozycji, wykorzystane w pełni lub częściowo. W koncepcji projektowej ciąg chat został połączony wewnętrznymi, neutralnymi przejściami.

Poziom majdanu zostanie wyrównany poprzez zdjęcie warstw ziemi do poziomu pierwotnego bruku. Bruk historyczny zostanie uzupełniony i naprawiony. Na placu przewidziano ekspozycję paleniska.

DYSKUSJA

Pokazana w artykule metoda wykorzystania warsztatu badacza – architekta w celu interpretacji i uzupełnienia wyników badań archeologicznych pozwala, zdaniem autorów, poszerzyć naszą wiedzę o formach rekonstruowanej zabudowy. Określenie optymalnych, z punktu widzenia użytkowania i historycznych metod obrony, stateczności czy możliwości wykonania prac budowlanych, rozwiązań budynków i zagospodarowania terenu pozwala na wykluczenie wielu wcześniejszych propozycji. Ograniczeniem w tej metodzie, oprócz wciąż niepełnych źródeł, może być zarówno zbyt wybujała wyobraźnia autora rysunków, jak i ograniczenie, np. do elementów zachowanych, skutkujące zbyt dużym uproszczeniem.

O tym, jak trudno jest szczegółowo rozwiązać niezachowane elementy architektury wczesnośredniowiecznej, świadczy też przykład grodziska w Dobromierzu, dla którego prezentowana w artykule rekonstrukcja jest co najmniej trzecią próbą. Niewątpliwie jednak uzyskiwany dzięki tym działaniom materiał ma duży potencjał jako narzędzie weryfikacji wyników badań. W przypadku próby realizacji ekspozycji jako odbudowy badanych obiektów zyskujemy możliwość dalszych badań z wykorzystaniem metod archeologii eksperymentalnej.

Prace wykopaliskowe w Dobromierzu zostały przeprowadzone ponad 40 lat temu. Pomimo zasypiania wykopów wpływ czasu powoduje postępującą degradację podziemnych reliktyw (rozrastająca się zieleń, obsypywanie skarp oraz zagrożenie przez niekontrolowany ruch turystyczny). Celem prac projektowych było atrakcyjne udostępnienie i zabezpieczenie stanowiska archeologicznego.

Prace ziemne w bezpośrednim sąsiedztwie reliktyw archeologicznych będą prowadzone ręcznie i pod nadzorem

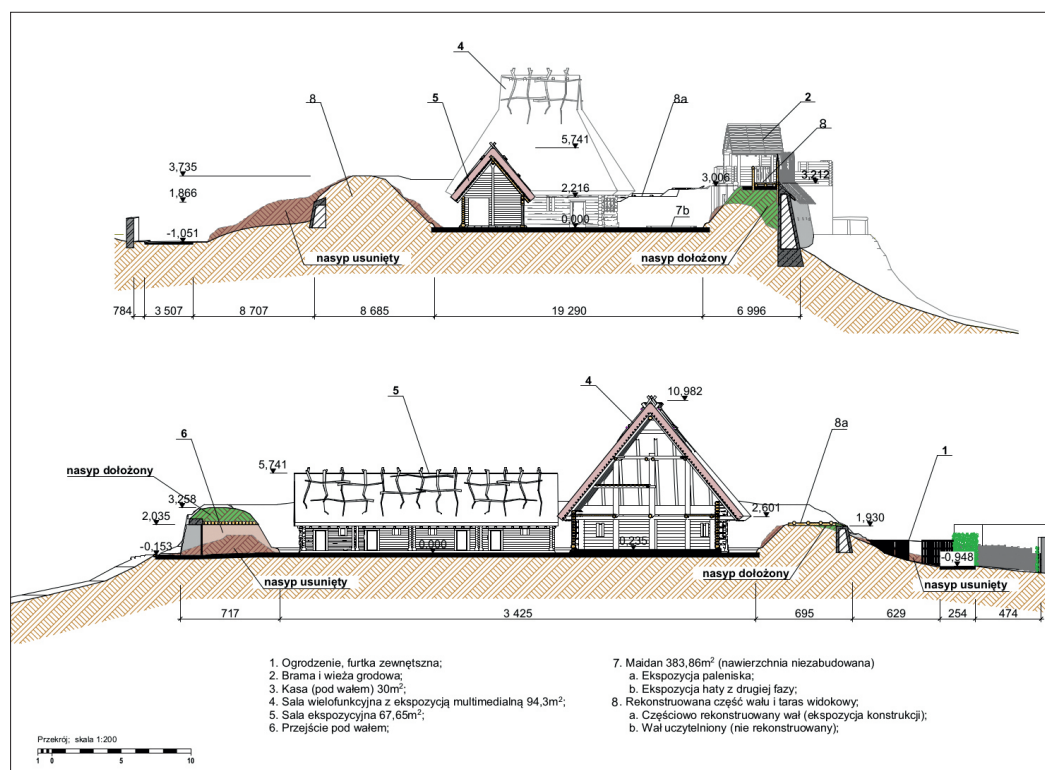
archeologów. Wyniki uzupełniających badań archeologicznych mogą wpływać na ostateczne decyzje projektowe.

Podziękowania:

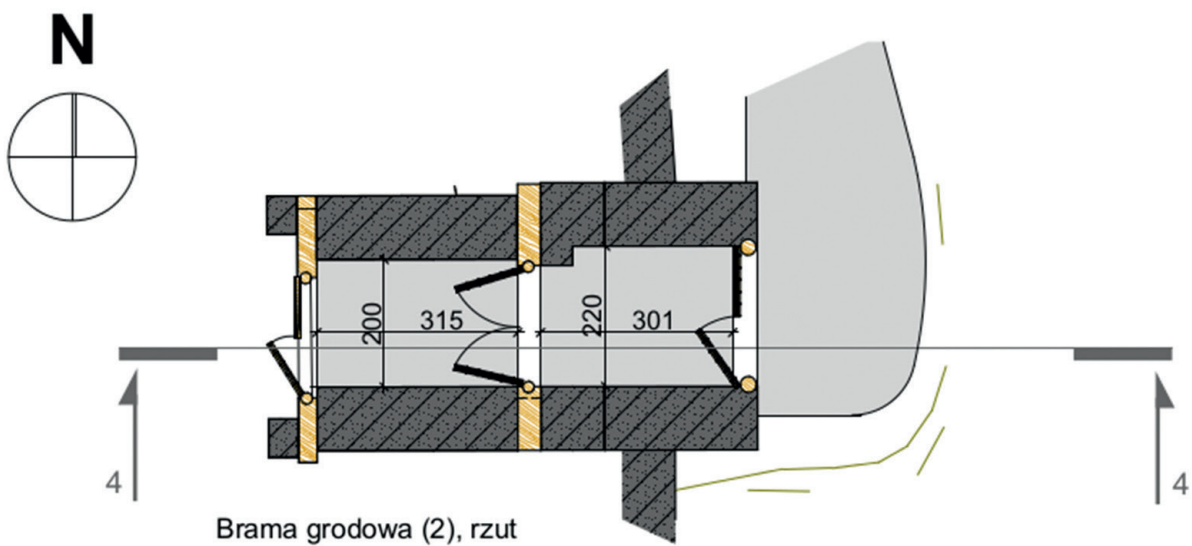
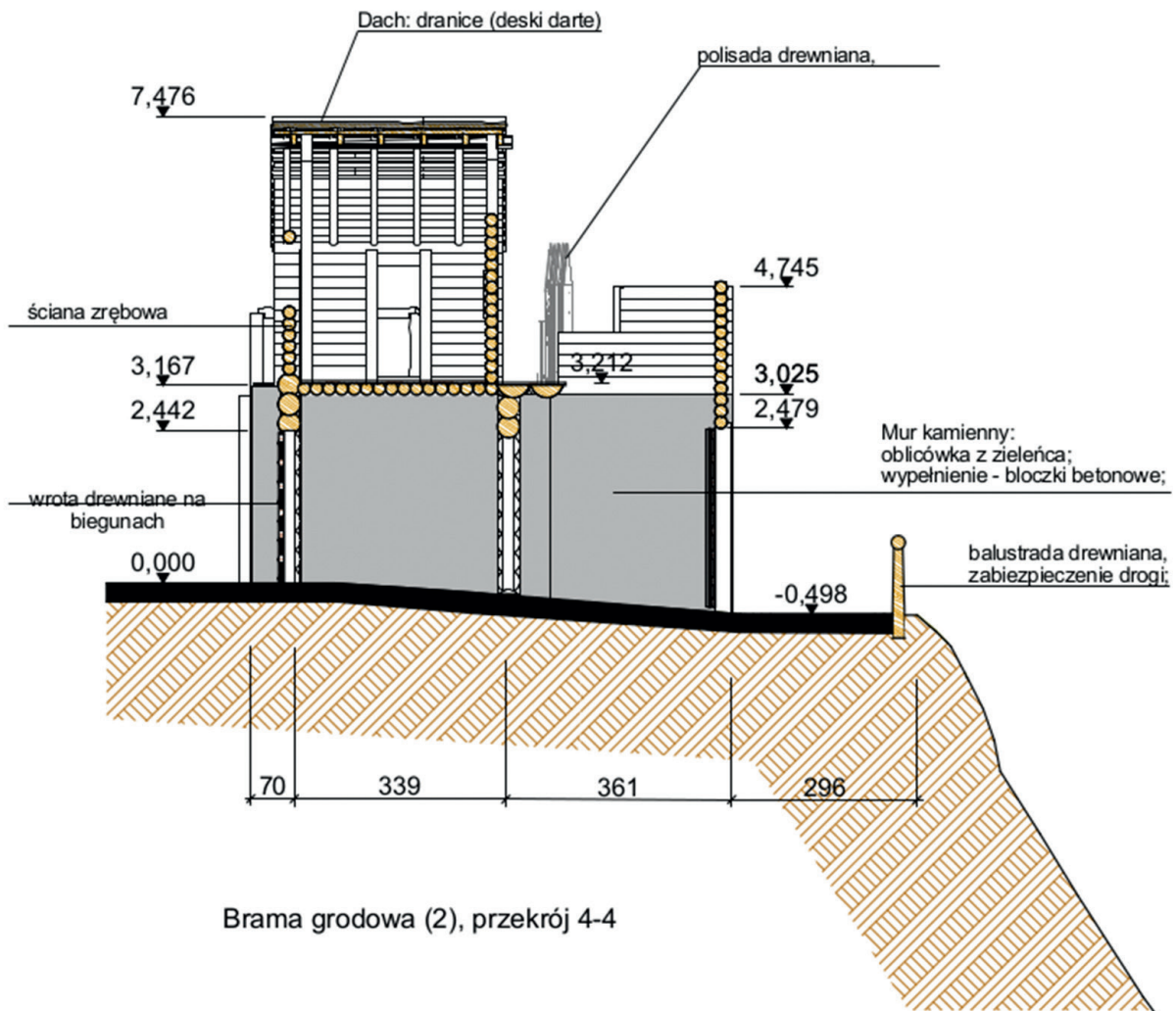
Autorzy dziękują prof. Krzysztofowi Jaworskiemu, dr. Aleksandrowi Limisiewiczowi, mgr Barbarze Krukiewicz i mgr Joannie Kachel-Szyjce za pomoc w uzyskaniu dostępu oraz interpretacji dotychczasowej dokumentacji grodu w Dobromierzu.

LITERATURA:

- Bogdanowski J. 2000. Erdbasteien in Malopolska (Kleinpoleen) im Licht des Traktats Rei tormentariae (15.–16. Jh.), (w:) E. Brohl (red.), *Militärische Bedrohung und bauliche Reaktion. Festschrift für Volker Schmidtchen*. Marburg: Deutsche Gesellschaft für Festungsforschung e.V., 33–44.
- Jaworski K. 2005. *Grody w Sudetach (VIII–X w.)*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski. Instytut Archeologii.
- Każmierczyk J. 1983. Grodzisko w Dobromierzu koło Bolkowa. Studium do badań pogranicza państwa wielkomorawskiego na Śląsku, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 616, *Studia Archeologica*, t. 13.
- Każmierczyk J. 1991. Ku początkom Wrocławia. cz. 1. Warsztat budowlany i kultura mieszkalna Ostrowa Tumskiego od X do połowy XI wieku, Wrocław–Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Sudety”.
- Kopkowicz F. 1958. *Ciesielstwo polskie*. Warszawa: Wydawnictwo Arkady.
- Legendziewicz A. 2001. Bramy i drzwi w architekturze średniowiecznej na Śląsku, *Biblioteka Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej* (praca doktorska – maszynopis), 122–124.
- Małachowicz M., Małachowicz A., Taruts M. 2018. Projekt koncepcyjny. Ekspozycja zabudowy grodu w Dobromierzu, *Archiwum Autorskiej Pracowni arch. Macieja Małachowicza*.
- Piekalski J. 2018. Dom i jego wyposażenie (w:) J. Piekalski, K. Wachowski (red.), *Rytm rozwoju miasta na kulturowym pograniczu. Studium strefy placu Nowy targ we Wrocławiu*, t. 23, *Wratislavia Antiqua*, Wrocław, 219–257.

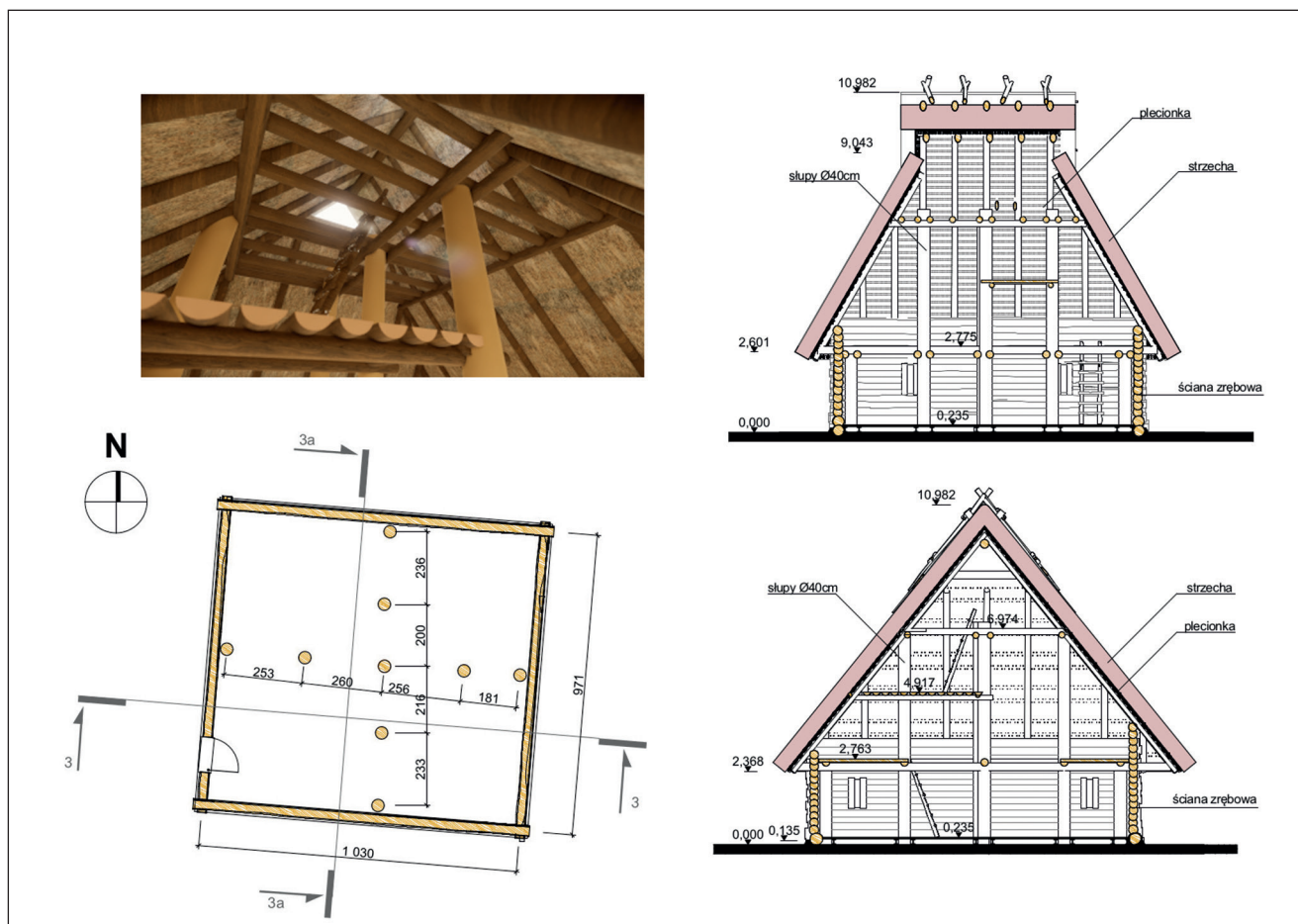
Ryc. 2. Gród w Dobromierzu. Próba rekonstrukcji, przekroje przez młódnia (M. Małachowicz, A. Małachowicz, Taruts 2018)

Rzut, Przekrój; skala 1:100

Ryc. 3. Gród w Dobromierzu. Próba rekonstrukcji, brama grodowa (M. Małachowicz, A. Małachowicz, Taruts 2018)

Ryc. 4. Gród w Dobromierzu. Próba rekonstrukcji, dwór (M. Małachowicz, A. Małachowicz, Taruts 2018)

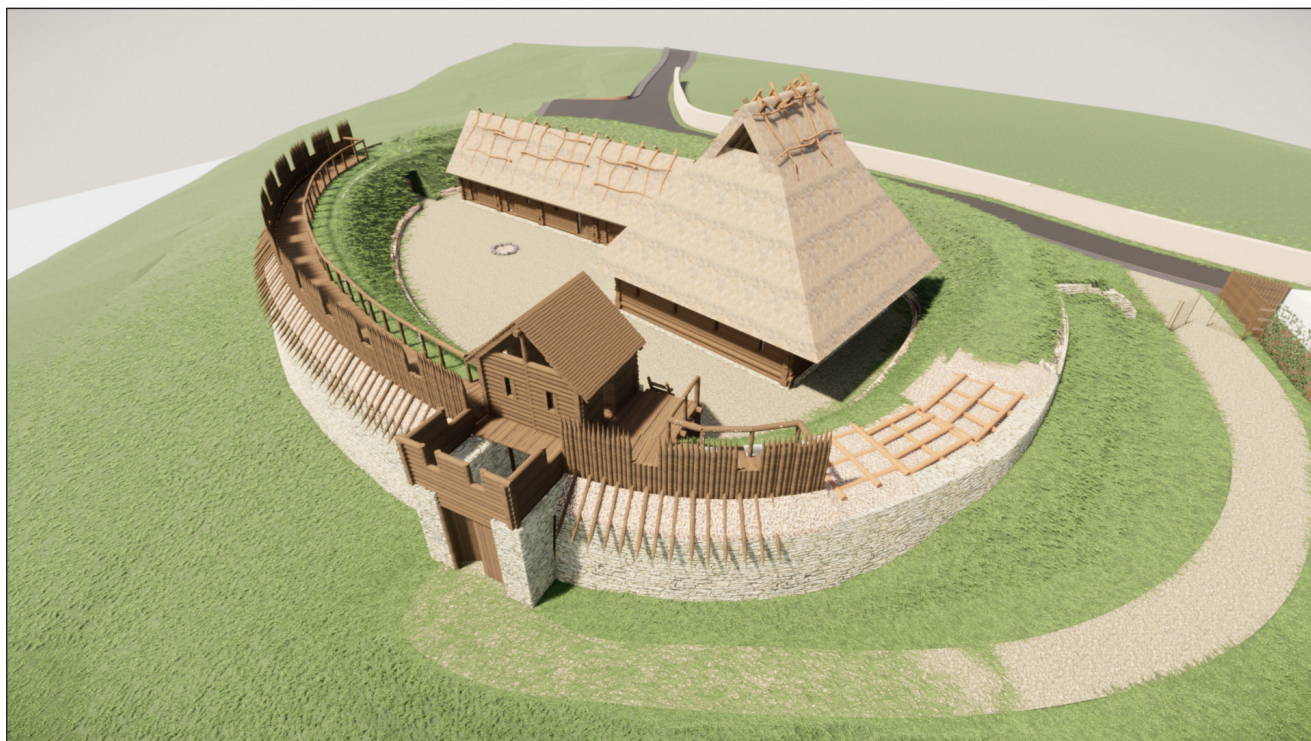
Ryc. 5. Gród w Dobromierzu. Próba rekonstrukcji, widok na majdan od strony zachodniej (M. Małachowicz, A. Małachowicz, Taruts 2018)

Ryc. 6. Gród w Dobromierzu próba rekonstrukcji, wnętrze chaty (Małachowicz M., Małachowicz A. Taruts M. 2018)

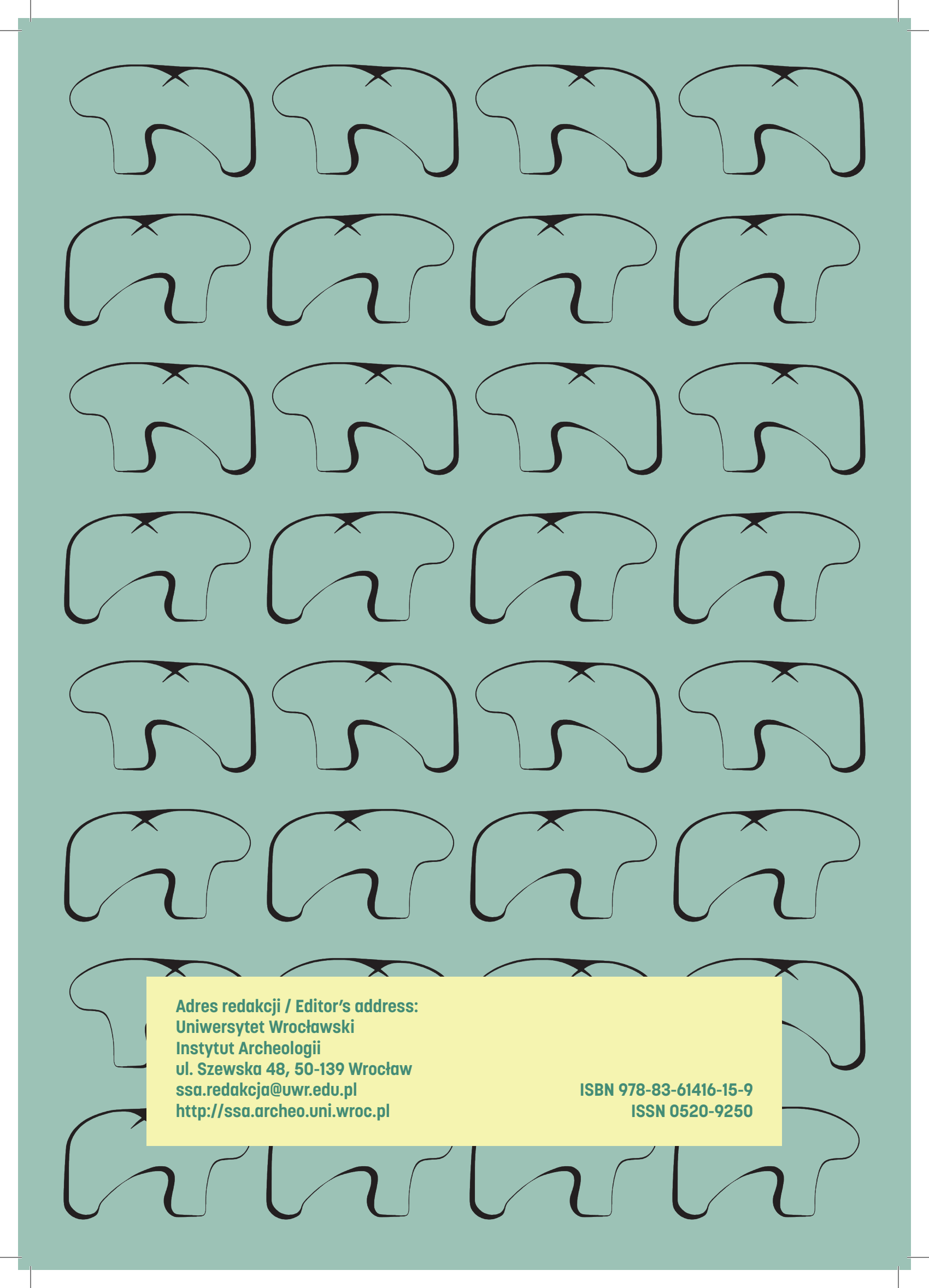
Ryc. 7. Gród w Dobromierzu. Próba rekonstrukcji, widok grodu od strony południowej (M. Małachowicz, A. Małachowicz, Taruts 2018)

Ryc. 8. Gród w Dobromierzu. Próba rekonstrukcji, wizualizacja ekspozycji, widok z lotu ptaka od strony południowo-wschodniej (M. Małachowicz, A. Małachowicz, Taruts 2018)

Ryc. 9. Gród w Dobromierzu. Próba rekonstrukcji, wizualizacja ekspozycji, widok od strony południowo-zachodniej (M. Małachowicz, A. Małachowicz, Taruts 2018)

Adres redakcji / Editor's address:
Uniwersytet Wrocławski
Instytut Archeologii
ul. Szewska 48, 50-139 Wrocław
ssa.redakcja@uwr.edu.pl
<http://ssa.archeo.uni.wroc.pl>

ISBN 978-83-61416-15-9
ISSN 0520-9250